

Ewa FURMAŃSKA
Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk
w Warszawie

Pasje zbierackie na przykładzie Archiwum rodziny Potulickich

Od chwili reaktywowania działalności Muzeum Polskiego w Rapperswilu w 1975 r. przekazywane są do niego liczne spuścizny po żyjących i zmarłych na obczyźnie Polakach, archiwa rodzinne oraz przedmioty z kolekcji prywatnych. Do cenniejszych darów pozyskanych od spadkobierców Michała hr. Potulickiego można zaliczyć bogatą bibliotekę oraz archiwum rodzinne. Zespół dokumentów i pamiątek nazwany „Archiwum rodziny Potulickich”, początkowo noszący nazwę „Spuścizna Michała hr. Potulickiego”, został w znacznej części opracowany, zinwentaryzowany i oznaczony nr. 37. W latach 2007–2008 prace nad jego rozpoznaniem i uporządkowaniem prowadzili archiwiści z Lublina (Roman Kusyk i Michał Mroczek) oraz z Poznania (Michał Zdunek). Jak każdy podobny zespół, składa się on z dokumentów, materiałów rodowych oraz pamiątek związanych z życiem i pracą niektórych członków tej wielkopolskiej rodziny szlacheckiej, która w 1788 r. uzyskała prawo do posługiwania się tytułem hrabiowskim. Przeważająca część dokumentacji dotyczy dwóch przedstawicieli starszej linii rodu Potulickich, Karola (1861–1931), prawnika, ziemianina, publicysty, a także emigracyjnego działacza społecznego i politycznego, oraz jego syna, Michała (1897–1984). Michał Karol Józef Dominik hr. Potulicki (**Fot. 1**) również otrzymał wykształcenie prawnicze, został dyplomata, był polskim działaczem emigracyjnym, pracował w licznych organizacjach międzynarodowych na Zachodzie. Materiały zgromadzone w omawianym zespole są typowe dla dokumentacji archiwalnej, obrazują różne aspekty jego życia, lecz w małym stopniu przedstawiają go jako kolekcjonera. Rzadki to przypadek, aby w spuściznie znajdowały się rozmaite przedmioty zbierane przez niemal całe życie jednego

człowieka. Z profesjonalnej kolekcji trafiła do zbiorów rapperswilskich nie tylko wspomniana wcześniej biblioteka, ale również ryciny.

Podobnie jak dokumentację aktową zinwentaryzowano większość grafik. Wiele cennych obiektów odnaleźć można w nieopracowanej jeszcze części daru Potulickich. Są to m.in. 3 zwinęte w rulon mapy. Pierwsza z nich to ręcznie kolorowana mapa Francji (**Fot. 2**), sporządzona dla księcia Burgundii i hr. Bresse przez oficynę kartograficzną Gerharda Valka i Petera Schenka w Amsterdamie w 3 ćw. XVII w. Przed 1680 r. powstała mapa przedstawiająca prefekturę Langwedocji wraz z dobrami burbońskimi, wykonana w Amsterdamie przez Gerharda i Leonarda Valków. Skromniejsza, lecz ciekawa, jest czarno-biała mapa masywu Mont Blanc i otaczających dolin, wydrukowana w 1825 r. przez J. i L. Du Bois w Genewie.

Zespół grafiki obejmuje ok. 120 pozycji całkowicie nieuporządkowanych, w większości umieszczonych w skórzanej obwolucie. Przeważają ryciny angielskie (51 szt.) i francuskie (ok. 40 pozycji). Oprócz tego zbiór zawiera sztychy niemieckie (5), z pracowni na terenie Niderlandów (3), szwajcarskie (4), amerykańskie (2), oraz innej, czasem nieokreślonej proweniencji. Wśród zgromadzonych prac występują przeróżne techniki graficzne: miedzioryty, akwatinty, drzeworyty, litografie czarno-białe oraz barwne. Najstarszy sztych pochodzi z 1647 r. Jest to portret Lady Gilford wg Hobeina wykonany przez urodzonego w Pradze, a działającego w Londynie sztycharza Wenzla Hollara (1607–1677). W 3 i 4 ćw. XVII w. powstały miedzioryty czynnych w Niderlandach artystów: Francuza z pochodzenia, Henri Testelina (1616–1695) i Cornelisa van Dalena mł. (1638–1664).

Sztukę francuską XVIII w. reprezentują: działający w Amsterdamie Bernard Picard (1673–1733), Jean Le Pautre (1717–1782), Ferdinand Joubert, urodzony w Paryżu, a pracujący w Londynie (czynny od 1750 r.) oraz Gille Anton Demarteau (1750–1806). Jego ręcznie kolorowany, odbity na czerpanym papierze drzeworyt pt. *Le Matine* („Poranek”), oznaczony numerem 546, przygotowany na podstawie obrazu J.B. Hûete’a z gabinetu Mr Néra, spopularyzowany został przez wydrukowanie go w pracowni Jacoba Schembergera w Salzburgu (**Fot. 3**). Jest to jedyna grafika, na której został naniesiony ołówkiem napis świadczący o zakupie jej przez Potulickiego (?). Z ok. 1780 r. pochodzi ilustracja *Le paysan perverti* („Chłop zdeprawowany”) nieznanego autora. Modny na przełomie XVIII i XIX w. obrazek z serii *Les Complément des Etudes* (Seria etiid) wydrukowany techniką barwnej litografii stworzył sztycharz Séraphin Delpech wg rysunku Henry Mouniera.

Bardzo ciekawy jest zbiór 36 przedstawień portretowych, alegorycznych i karykatur powstałych w drugiej poł. XVIII w. i na pocz. XIX w., są one poświę-

cone znanemu przedstawicielowi oświecenia, pisarzowi i filozofowi Voltaire'owi (François Marie Arouet). Prace stanowiące osobny poszyt zakupione zostały u Ferney'a w Paryżu (**Fot. 4**). Również francuski autor wykonał litograficzne przedstawienia ludowych strojów szwajcarskich. Wydała je po 1820 r. paryska firma Rouargue (**Fot. 5**).

Przykładem naśladownictwa wzorów francuskich jest drzeworyt *Le Malheureuse Famille Calas* („Nieszczęsna rodzina Calas”) wg rysunku Louisa Carrogisa de Carmontelle'a (1717–1806) i sztychu Petera Gleicha (zm. 1782), rozpow szechniony przez drukarnię J.I. Maida i synów w Augsburgu (**Fot. 6**). Kompozycja była wzorowana na rycinie Jeana-Baptiste'a Delafosse'a z 1765 r. Temat dramatu rodziny Calas wykorzystał w 1767 r. Daniel Nikolaus Chodowiecki, polski artysta pracujący w tym czasie w Berlinie. Pozostałe prace niemieckich rytowników to portrety prezydentów Stanów Zjednoczonych i sławnych polityków europejskich, na przykład portret George'a Washingtona sztychował lub drukował bliżej nieustalony Mayer.

Rzadkim przykładem grafiki amerykańskiej jest ozdobny kartusz z lwem i psem wykonany w Nowym Jorku przez G. Helda. W zespole rycin autorów szwajcarskich dominują widoki. Jest tu kolorowa litografia Heinricha Fischera przedstawiająca wieś *Felsenek* nad jeziorem Interlaken, litograficzne wyobrażenia rynku w Szwyz oraz widoki Zugu i Freiburga wg rysunku Martina (być może Alfreda Louisa Martina, 1839–1903, wykładającego od 1885 r. w Genewie), powstałe u S.W. Albrechta w Lemburgu. Szwajcarskim artystą był jeden z twórców portretów Voltaire'a, genewski rysownik Jean Michel Liothard (1701–1796).

Przykłady angielskiej grafiki stanowią drukowane na cienkim papierze niewielkich rozmiarów romantyczne widoki popularyzujące ruiny średniowiecznych budowli oraz sławne i modne obiekty użyteczności publicznej. Nie brak scen z popularnych współczesnych powieści, przedstawień bohaterów literackich. Moda na tego rodzaju prace narodziła się w 3 ćw. XVIII w. i trwała przez ponad sto lat, do czasu, gdy grafikę ilustracyjną zastąpiła fotografia. Wczesnymi, reprezentowanymi w zbiorze autorami tego rodzaju ilustracji są: Thomas Benjamin (1755–1795), Samuel Middiman (1746–1818), Fredrich Nash (1732–1806), John Ogborne (1725–1795) czy Thornbull (czynny ok. 1770). Zabytki przeszłości prezentują np. ryciny: *Zamek w Rochester w Hrabstwie Kent* Williama Deeble'a (1814–1855) lub *Resztki Pałacu Wolvesey* Samuela Lacey'a z lat 20. XIX w. Tego samego sztycharza jest przedstawienie katedry św. Pawła w Londynie. Wśród współczesnych budowli występują np.: *Pawilon w Brighton* nieznanego twórcy (**Fot. 7**) i *Brocket Hall w Hertfordshire* z oficyny Harrisona z roku 1786. Bohatera literackiego ukazuje m.in. ilustracja do *Toma Jonesa*, a zwykłą ryciną książkową jest barwna litografia *Dance* („Taniec”).

Jako jedną z ciekawszych młodszych grafik można wymienić *Scenę żołnierską* holenderskiego monogramisty E.S. (wł. Nicolasa Adriaana Pietra von Helenusa, 1847–1921).

W omawianym zbiorze uwagę zwracają nieliczne polonika. Wymienić można: *Nagrobek* [Aleksandra Benedykta (?) – E.F.] *Sobieskiego* Augustina François Lemaitre’a (1780–1870), *Portret króla Stanisława Augusta Poniatowskiego* wykonany przez Johna Chapmana (1792–1823) oraz prace dwóch Polaków: tworzącego na terenie zaboru austriackiego Andrzeja Jana Dudraka (1835–1873) i Alfreda Womerskiego (grafika z 1929 r.), którego dotychczas nie wymienia się w źródłach.

Najmłodsza grafika powstała w 1950 r.

Do inwentarzy nie włączono jeszcze rysunków i akwarel. Są to prace powstałe jeszcze w końcu XVIII wieku, np. przedstawienie miłośników włoskich starożytności (**Fot. 8**). Większość z nich pochodzi z ostatnich dwóch stuleci. Wykonali je autorzy europejscy, ale odnajdujemy też dzieło rysownika japońskiego. Przeważają szkice i studia malarskie, widoki miast i zabytków przeszłości, pejzaże. Odnajdujemy akwarelę z 1957 r. zatytułowaną *Les sapeurs-pomiers*, dedykowaną kolekcjonerowi przez Józefa Czapskiego (1896–1993), oraz rysunek tuszem wyobrażający pejzaż z jeziorem, sporządzony przez młodego Potulickiego w 1914 r.

Szczególnym zainteresowaniem Michała Potulickiego cieszyły się druki ulotne. Wiele zaproszeń o oficjalnym charakterze odnajdujemy w archiwum rodzinnym. Nie zawsze są to materiały bezpośrednio z nim związane. Pochodzą z różnych czasów. Zachowały się programy teatralne np. teatryku literacko-artystycznego „Qui Pro Quo”, zaproszenia na koncerty, uroczyste obchody rocznic, spotkania. Najstarsze pochodzą z okresu, gdy M. Potulicki rozpoczął pracę w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Jest to przepustka na uroczystość powitalną rumuńskiej pary królewskiej na Dworcu Głównym w Warszawie w dniu 24 czerwca 1923 r. (**Fot. 9**). Pamiątki z lat pobytu w Genewie stanowią zaproszenia na uroczysty obiad w dniu 14 września 1927 r. w Hotelu des Bergues zorganizowany przez Międzynarodową Fundację dla Pokoju Carnegie, na mszę pontyfikalną w Notre Dame w dniu 9 października 1928 r. z okazji IX sesji Ligi Narodów, albo bilecik od Raczyńskich z zaproszeniem na podwieczorek do polskiej ambasady. Zachowało się wiele zaproszeń z lat 1935–1939, kiedy to Michał Potulicki piastował stanowisko dyrektora departamentu prawnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP. Z okresu po II wojnie światowej pozostało mniej tego typu druków. Można tu wspomnieć o zaproszeniu do synagogi w Genewie z 1967 r., z okazji uczczenia pamięci Charlesa H. Jordana, wiceprezydenta i naczelnego dyrektora Amerykańskiego Komitetu Biura Pracy.

Specjalne miejsce w nierozpoznanej części zbioru wydają się zajmować karty *menu*, te pochodzące z restauracji i kawiarni, jak i te, które były przygotowywane z okazji uroczystych obiadów i kolacji. Zachowały się 3 karty, będące serwetkami kawiarnianymi, z jednego z czterech lokali paryskich pod nazwą *Café de Paris* z sierpnia 1932 r. Na odwrocie zdobione są satyrycznymi rysunkami autorstwa Redona (**Fot. 10**). Nadzwyczajnym sentymentem musiał darzyć M. Potulicki pamiątkę rodzinną, jaką jest niewielkich rozmiarów wybór dań przygotowanych przez Antoniego Rose w Poznaniu z okazji wesela jego rodziców w dniu 23 kwietnia 1895 r. Złożony na pół cienki kartonik zawiera wypisane złotą farbą menu. Po stronie zewnętrznej, złote lamówki, na froncie ozdobnie wykaligrafowany monogram „KE”, złożony z pierwszych liter imion ojca Karola i matki, Eweliny z Chłapowskich (**Fot. 11**).

Fragmentem luźnego zbioru, najściślej związanym z życiem i pracą hrabiego Michała, pozostaje z pewnością zawarta w trzech poszytach kolekcja filatelistyczno-filumenistyczna. W skromnych kartonowych obwolutach znajdują się naklejone na czarny papier koperty z okolicznościowymi nadrukami i ostemplowanymi znaczkami, przygotowane przez 52 kraje, z okazji ogłoszonego przez Organizację Narodów Zjednoczonych Światowego Roku Uchodźcy. Potulicki był organizatorem tego roku w charakterze dyrektora powstałego w tym celu Międzynarodowego Komitetu w latach 1959–1961. Zebranych zostało 120 kopert i 30 osobno występujących znaczków pocztowych (**Fot. 12**). Wśród nich znajdują się 32 koperty wydane przez różne miasta Szwajcarii, które brały udział w akcji *Schweizer Auslandhilfe*. Jest także 89 znaczków i naklejek organizacji międzynarodowych, takich jak: *Individuel Människohjälp* im inoneuropeisk Mission, *WPY Seal* (Morokulien) ze Szwecji i Norwegii oraz *CAFCO*, umiejscowionej w Pałacu Narodów w Genewie.

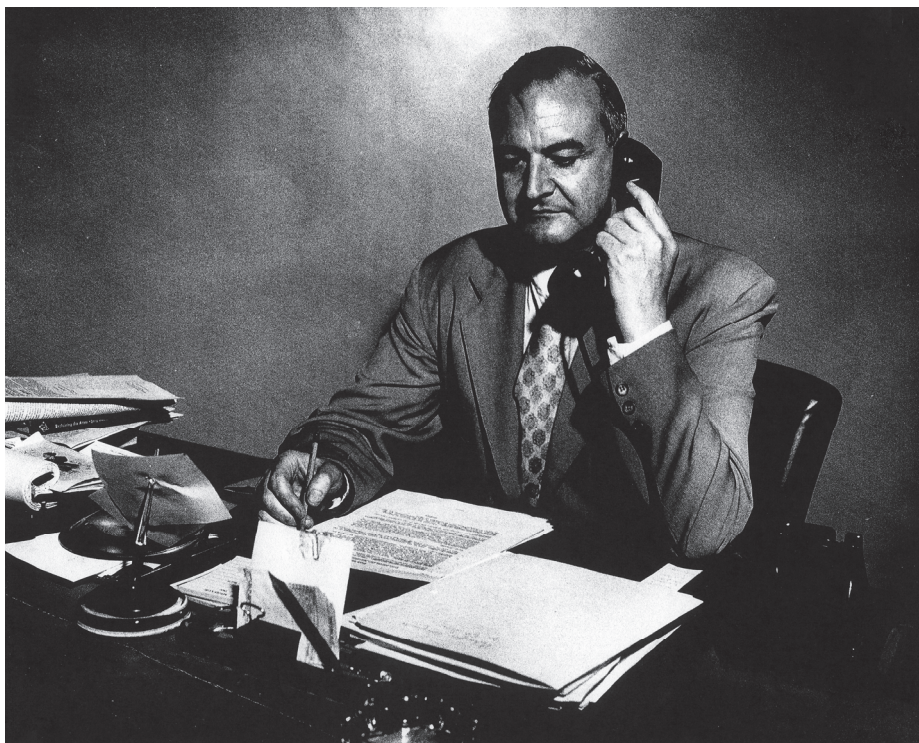
Pozostałością po podróżach własnych Michała Potulickiego i jego krewnych jest zbiór kart pocztowych. To dowód na kultywowanie przez długie lata bardzo popularnego hobby. Być może kolekcja gromadzona była od najmłodszych lat M. Potulickiego. Prawie nie zdarzają się tu pocztówki zawierające korespondencję. Pojedynczych kart jest 678, są też 4 tzw. składanki. Przeważająca większość wykonana została techniką fotograficzno-drukarską, 29 technikami graficznymi i 1 sporządzono ręcznie w latach 20. XX w. Karty przedstawiają widoki miast, zbiorniki wodne, budowle publiczne, zabytki, obiekty uzdrowiskowe, przeważnie w Europie i USA, ale są też karty pochodzące z Brazylii, Algierii, Kanady i Izraela. Najstarsze wydane zostały przed 1915 r. Przykładem niech będą: restauracja u Wielkiego Gorge’a w Le Salève, grupa francuskich jeńców wojennych w Chamby koło Montreux (**Fot. 13**), orkiestra dworska na Franzplatz w Wiedniu z 1906 r., sfotografowana przez K. Ledermanna, czy wnętrze wytwórni gobelinów typu *du Berry*. Zdarzają się pocztówki o bardziej artystycz-

nym wyrazie, np. przedstawiające lampy górnicze sfotografowane przez Christinę Fedele Hermance (wydane przez drukarnię Fred. Bovey et Cie. w Genewie), wodospady i jeziora Islandii albo obrazki typowe dla zbieraczy czułych na wdzięki płci żeńskiej, tj. ukazujące najpiękniejsze kobiety świata okresu międzywojennego.

Chyba najmniej cenioną przez zbierających częścią spuścizny po obu Potulickich, a zarazem będącą wyrazem ich pasji zbierackich – jest kolekcja numizmatyczna. Dowodem na to, że nie cieszyła się zbytnim uznaniem, jest pozostawienie jej w stanie zupełnie nieopracowanym. Monety nie zostały sklasyfikowane i ułożone w klaserach lub kasetkach, od wielu lat nie były czyszczone, co nie raz uniemożliwia odczytanie napisów i rozpoznanie dekoracji na awersach i rewersach. Najstarsze pieniądze, średniowieczne, wykonane z brązu i zachowane we fragmentach, są trudne do rozpoznania (dla niespecjalisty) z uwagi na znaczne zatarcie rysunku (**Fot. 14**). Z ciekawszych eksponatów wymienić można angielską monetę z 1658 r. (?) i szwedzką z 1679 r., kreutzera z 1681 r., talar z 1687 r., tzw. Stiefelknecht thealer, i z 1767 r. zw. Einerseichen thealer oraz grosz Fryderyka Wielkiego Pruskiego z 1797 r. Pieniądze dziewiętnastowieczne to: 2 kopiejki z 1818 r., 5 centimów króla Sardynii i Cypru z 1826 r., liczne monety francuskie, austriackie, belgijskie, włoskie, angielskie, używane w Chinach i w krajach muzułmańskich po poł. XIX w., np. piaster z Tughra w Sudanie z 1885 r. (**Fot. 15**). Monetami z okresu międzywojennego są: 1 łąt z Republiki Łotewskiej z 1924 r. oraz 1 lew wybity w tym samym roku w Carstwie Bułgarii. Przeważają dwudziestowieczne waluty prawie wszystkich państw europejskich i USA. Nie brak monet używanych w niektórych krajach Azji i północnej Afryki.

Niewątpliwie ozdobą opisaną minikolekcji jest wykonany z cienkiej złotej blachy medal lub tzw. donatywa (o wartości od jednego do 2 denarów) z 1658 r. Na awersie wyobrażono króla Jana Kazimierza w koronie, w ujęciu $\frac{3}{4}$. Popiersie władcy otacza łaciński napis (**Fot. 16**). Na rewersie występuje herb Gdańska i sygnatura gdańskiego mincerza D.L. (Daniela Lesse, 1656–1685). Przedmiot ten nie upamiętnia żadnego wydarzenia krajowego ani osobistego. Być może został wykonany na pamiątkę wojen polsko-szwedzkich z 1658 r.

Aneks



Fot. 1. Michał hr. Potulicki, fotografia z ok. 1960 r.



Fot. 2. Ręcznie kolorowana mapa Francji z 3 ćw. XVII w.

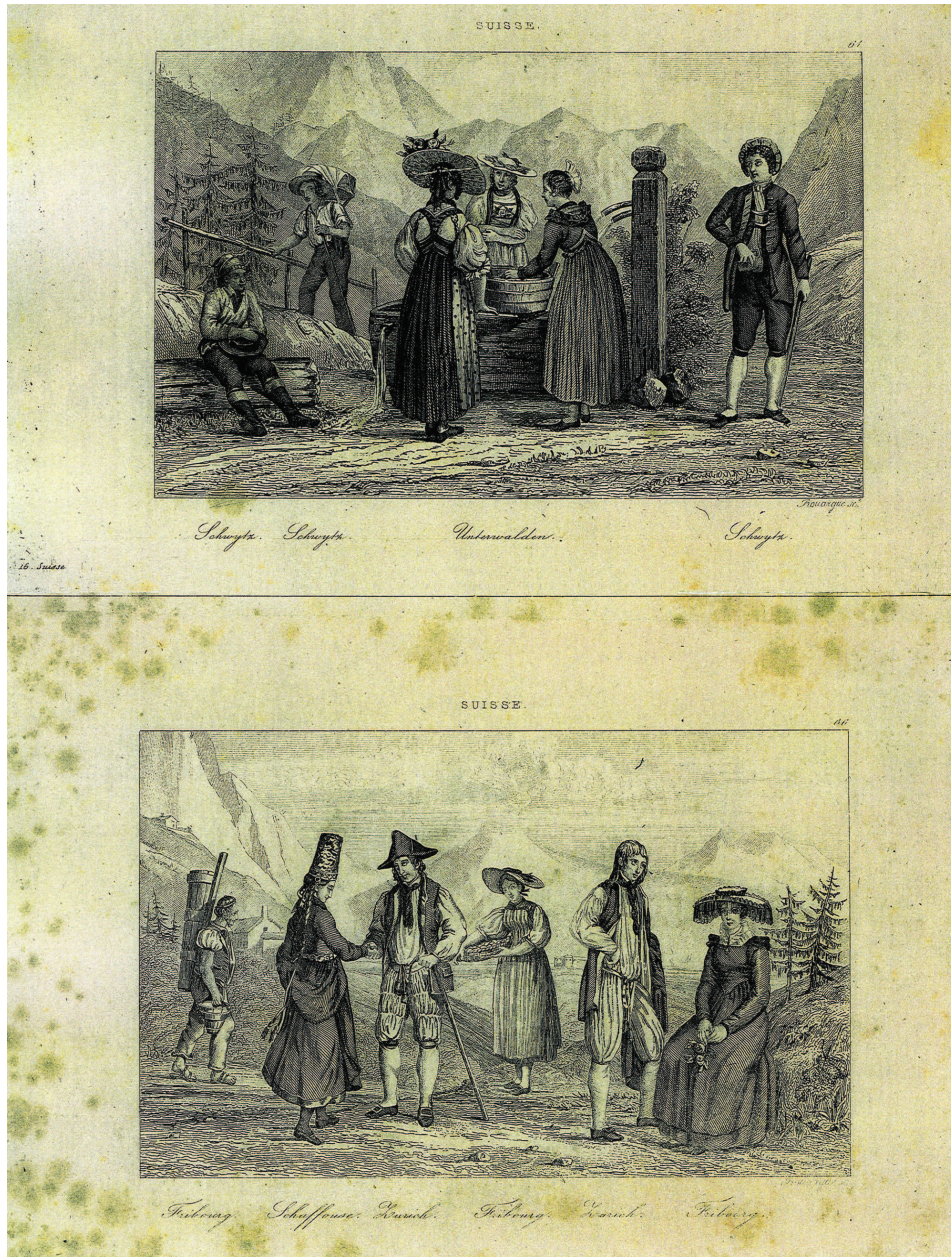


Fot. 3. Drzeworyt *Le Matine*, 2 poł. XVIII w.



Airs de Tête de M. de V^{re} calquées sur les Tableaux de M. Huber

Fot. 4. Karykatura Voltaire'a, 2 poł. XVIII w.



Fot. 5. Ludowe stroje szwajcarskie



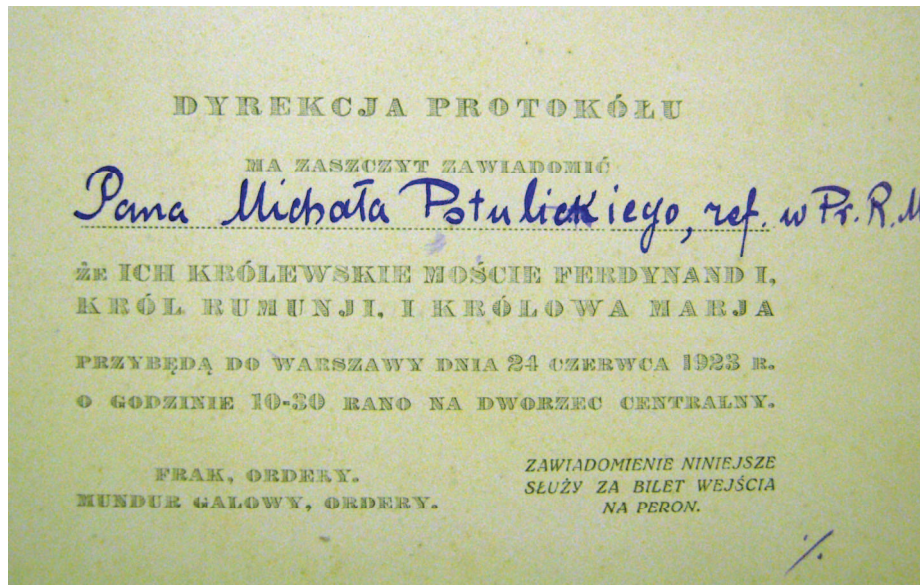
Fot. 6. Drzeworyt *Le Malheureuse Famillie Calas* („Nieszczęsna rodzina Calas”), koniec XVIII w.



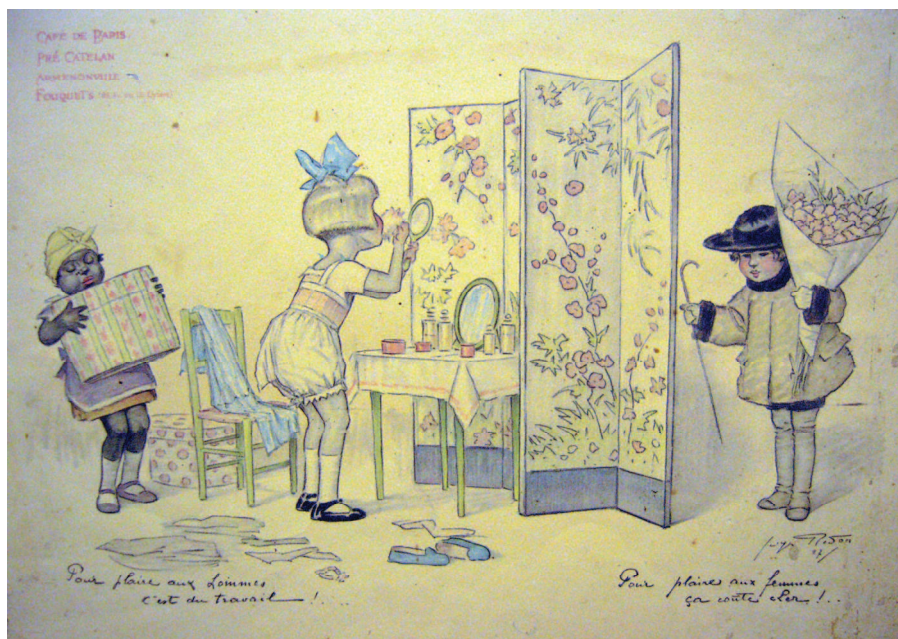
Fot. 7. Pawilon w Brighton, pocz. XIX w.



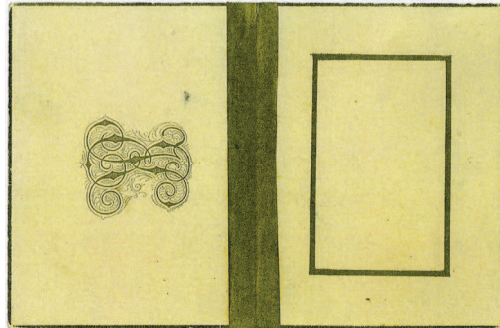
Fot. 8. *Miłośnicy starożytności*, kon. XVIII w.



Fot. 9. Przepustka na uroczystość powitalną rumuńskiej pary królewskiej w Warszawie w dniu 24 czerwca 1923 r.



Fot. 10. Rysunek satyryczny Redona na odwrocie karty menu-serwetki z Café de Paris w Paryżu z 1932 r.



Fot. 11. Wybór dań przygotowanych z okazji wesela rodziców Michała hr. Potulickiego w dniu 23 kwietnia 1895 r. Awers



Fot. 12. Koperty i znaczki Międzynarodowego Roku Uchodźcy



Fot. 13. Grupa francuskich jeńców wojennych, karta pocztowa sprzed 1918 r.



Fot. 14. Pieniądże średniowieczne



Fot. 15. Piaster z Tughra w Sudanie z 1885 r.



Fot. 16. Popiersie króla Jana Kazimierza na donatywie z 1658 r.